

RAZMERJE MED TUJINO IN DOMOVINO NA ZEMLJEVIDU MARUŠE KRESE

Zala PAVŠIČ¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Razmerje med tujino in domovino na zemljevidu Maruše Krese

Prispevek predstavlja razmišljanja o odnosu med tujino in domovino slovenske pisateljice in novinark Maruše Krese (1947–2013), ki je med osamosvajanjem Slovenije prebivala v Berlinu. Poleg analize njene poezije, ki kaže na potrebo po preseganju meja nacionalnega, identitete in sorodnih konceptov, članek zajema tudi do sedaj še neobravnavana razmišljanja Maruše Krese o osamosvojitvi Slovenije, ki jih je avtorica skupaj s tremi somišljenicami podala v korespondenci *Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus*. Prispevek vključuje tudi kritične odzive na omenjeno delo ter umešča Marušo Kreso v izseljensko književnost.

KLJUČNE BESEDE: Maruša Krese, *Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus*, identiteta, *Slovo od Slovenije*, domovina

ABSTRACT

The Relationship between Foreign Country and Homeland on Maruša Krese's Map

The paper presents Maruša Krese's (1947–2013) ruminations on the relationship between the foreign country and the homeland. The Slovenian writer and journalist spent the years during which Slovenia attained independence in Berlin. In addition to providing an analysis of her poetry, which reveals Krese's call to transcend notions of nationality, identity and related concepts, the article covers the reflections on Slovenian independence which Krese offered in a correspondence with three like-minded colleagues. The correspondence bears the title *Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus* and has hitherto been undiscussed. Finally, the paper addresses the critical response to this work and places Krese within the theoretical framework of emigrant literature.

KEYWORDS: Maruša Krese, *Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus*, *Abschied von Slowenien*, identity, homeland

¹ Univ. dipl. rusistka in literarna komparativistka, zalapavsic@gmail.com

UVOD

Občutek tujosti v opusu Maruše Krese predstavi že konferenčni prispevek Silvije Borovnik (2008), ki jasno poudari, da je avtorica že zelo zgodaj začela potovati in živeti v tujini: pot jo je takoj po maturi vodila v Veliko Britanijo in nato v Avstralijo, nekaj časa je živela v ZDA, nato v številnih evropskih mestih, zadnjih dvajset let pa med Berlinom, Gradcem in Ljubljano. Njena potovanja so bila povezana s študijem, humanitarno dejavnostjo in z novinarskim poročanjem s kriznih žarišč. Vendar je iz prispevka Silvije Borovnik razbrati tudi, da s tujostjo ni nujno mišljeno le življenje v tujini (navsezadnje je bila pisateljica recimo v Gradcu zelo dobro sprejeta in je med ljudmi uživala status skorajda mestne pisateljice), temveč ima tudi širšo, eksistencialno dimenzijo. Tujost se vedno pojavi v korelaciji z domom oziroma domač(n)im.

Občutenje tujosti se torej pojavi, ko v točki, kjer bi po vseh pričakovanjih avtorica morala biti deležna opore, doživi razočaranje in nerazumevanje. Ko se ne more več poistovetiti z lastno generacijo, s katero je delila mladost, prežeto s hipijevskimi ideali, sedaj pa nekateri predstavniki te generacije hujskajo k nasilju in nacionalizmu. Podobno doživlja svojo nezmožnost, da bi se poistovetila z vrednostnim sistemom sveta in navsezadnje z vrednotnim sistemom, kakršnega je zaznavala ob osamosvojitvi Slovenije. Kot iztočnico za razmišljanje navajam kratek odlomek iz njenega prispevka *Vse moje vojne* (2009):

Sem v tujini in moja domovina mi je v zadnjih letih večkrat tuja ... veliko mi je tujega. Tuja mi je generacija '68 v bivši Jugoslaviji, v Nemčiji ... tuji so mi pisatelji v socializmu, ki so se čez noč začeli prodajati kot disidenti ... tuji so mi nemški zeleni politiki, ki so včasih občudovali samoupravljanje v naši deželi in nas sedaj učijo demokracije ... [...] tuja mi je nekritičnost evropske leveice in njihov odnos do nacionalizmov ... tuj mi je zid v Berlinu, zid v Sarajevu, zid v Izraelu, zid med Mehiko in ZDA. Tuje mi je neprestano kopanje kosti ... Šestdeset let. Skoraj ves čas sem se šla nomada, ampak vedno sem rada prihajala nazaj domov. Lahko se je igrati nomada, kadar veš, da te nekje čaka dom. Vračala sem se, dokler nisem bila skoraj pregnana. Najbrž, ker mi je rdeča zvezda še zmeraj všeč. Najbrž, ker sem dejala, da res nima smisla, da iščemo novega slovenskega kralja v tej mali deželi. (Krese 2009: 99–100)

Zgoraj nakazano avtoričino izkušnjo tujosti skušam v članku razložiti, kot obljublja že naslov, z odnosom med konceptoma domovine in tujine, pri čemer se opiram na ugotovitve Elizabete Šeleve (2006). V študijo vključujem tudi dosedanje izsledke o nekaterih motivih njene poezije, kjer morda še bolj kot tema tujstva v ospredje stopa težnja po nomadskem načinu bivanja. S pomočjo dveh do sedaj še neobravnavanih virov ter intervjujev skušam osvetliti stvarni kontekst zgornjega odlomka in pokazati, kje in kako je Maruša Krese razmišljala o iskanju novega slovenskega kralja in zakaj naj bi bila skoraj pregnana. Po mojem mnenju je literarni opus Maruše Krese lažje razumeti s hkratnim upoštevanjem družbenega angažmaja in biografskega ozadja, ki ju izražajo nekatera njena pisma in eseji. Na podlagi vsega zgoraj omenjenega se ob koncu posvečam umestitvam Maruše Krese v kontekst slovenske izseljenske književnosti.

IDENTITETA IN PRESEGANJE NACIONALNEGA

Številni svetovno priznani sodobni emigrantski pisatelji in pisateljice opozarjajo, da je koncept identitete precej bolj zapleten od zgolj religiozne ali nacionalne pripadnosti, sploh v času množičnih migracij, kakršnim smo priča v zadnjem obdobju. Dubravka Ugrešić je tako na vrhuncu spopadov na ozemlju nekdanje Jugoslavije (po tem, ko je razpadajočo državo, kot pokažem pozneje, zapustila tudi sama) v intervjuju za neko francosko televizijo izjavila, da je po nacionalnosti »nitko i ništa« (David, Kovač 1998: 202). Pretiranemu etiketiranju se izogiba tudi Aleksandar Hemon, ki je tik pred razpadom Jugoslavije emigriral v ZDA, svoja najbolj znana dela pa je napisal v angleščini. Na vprašanja o svoji

identiteti pogosto odgovarja z »jaz sem kompliciran« (Hladnik Milharčič E. 2013: 163). S kompleksnostjo identitete v odnosu do jezika se je v eseju *Heimat ist was gesprochen wird* spopadala tudi v Romuniji rojena nemška pisateljica, nobelovka Herta Müller (2009).

Amin Maalouf, ki je iz Libanona emigriral v Francijo (ter začel pisati v francoščini, ne glede na to, da je njegov materni jezik arabščina), je svoj esej o omenjenih vprašanih samodefinicije naslovil *V imenu identitete* (2002). V njem skuša utemeljiti, da na človekovo doživljanje samega sebe ne vpliva le en dejavnik, da identiteto pogosto sestavlja več lastnosti hkrati in da se te pri vsakem človeku drugače povezujejo. Hkrati opozarja, da takšna samodefinicija v svetu še vedno ni najbolj dobrodošla:

In kadar naše sodobnike prosijo, da »potrdijo« svojo identiteto, kakor to danes pogosto slišimo, jim s tem sporočajo, naj v dnu duše najdejo navidezno temeljno pripadnost, ki je pogosto verska ali nacionalna ali rasna ali etnična, in da naj ponosno mahajo z njo pred drugimi [...] kdorkoli vztraja pri kompleksnosti identitete, ostaja na margini. (Maalouf 2002: 10)

Še dlje v razmišljanju o pisateljskih izkušnjah (ne)pripadnosti gre Elizabeta Šeleva, ki svoj prispevek utemelji na predpostavkah, da je notranje pregnanstvo izhodiščno stanje in opredelitev pisatelja, da je pisatelj po definiciji tujec ter da »pisatelj sočasno naseljuje več kot eno domovino« (2006: 110–111). Po izkušnjah nekaterih v tekstu navedenih pisateljev (npr. Gorana Stefanovskega) sta zato pojma domovine in tujine precej bolj kompleksna, kot zgledata na prvi pogled. Stefanovski svoje zagate pojasnjuje takole: »Najbolj grozni so tisti časi, ko se dom spreminja v tujino. Ko si notranje razseljena oseba. Ko nisi žalosten zaradi odsotnosti, ampak zaradi prisotnosti. Ko sediš sredi hiše, pa ne moreš prepoznati svojega doma« (navedeno po Šeleva 2006: 111). Šeleva sklene, da je brezdomnost »skupni imenovalec in vgrajena predpostavka avtentične ustvarjalne eksistence« (2006: 115), slednja opredelitev pa je ključnega pomena za obravnavo opusa Maruše Krese. O tem, da je v njenih delih pogosto najti tendence po preseganju konceptov meja, identitete in narodnosti, piše že Megi Rožič.

Megi Rožič pesničin opus osvetljuje s pomočjo različnih novejših konceptov. Prvi je koncept nomadskega subjekta, ki ga povzema po Rosi Braidotti, v najtesnejši povezavi z njim pa je koncept lokacijskega feminizma, ki ga vpelje Susan Stanford Friedman. Nomadski subjekt naj bi bil značilen za življenje v svetu, ki ga zaznamujeta globalizacija in tranzicija (Rožič 2014: 55) in se zoperstavlja imperativu nacionalnega in državljanstva. Takšna samoopredelitev naj bi zahtevala kritičen pretres lastne samodefinicije in naj bi bila poudarjeno negotova oziroma nestabilna, torej fluidna. Za koncept lokacijskega feminizma je bolj značilno pojmovanje identitet kot kartografitiranja teritorijev in meja (prav tam). Obema konceptoma je skupno poudarjanje pomena migrantske izkušnje za razvoj kompleksnosti identitete, slednje pa je pomembno tudi za koncept transnacionalizma in transkulturalizma v kulturnih študijah. Po Stevenu Vertovcu (prav tam) gre v tem primeru za identitete, ki se oblikujejo pod vplivi različnih kultur in nacionalnih sestavin, zaradi česar vključujejo tako elemente globalnega kot tudi partikularnega. Vloga migranta naj bi bila ključna zaradi izkušnje preseganja meja oziroma zaradi izkušenj z obeh strani meje, saj ga obe enako močno definirata. Zavezanost nestalnosti, gibanju ter nomadskemu načinu življenja Maruša Krese zelo jasno nakaže že v pesmi *Naš dom*, objavljeni v njeni prvi pesniški zbirki *Danes* (1989), pozneje pa tudi v zbirki *Gestern, Heute, Morgen* (1992). V njej zapiše, da je njena hčerka Ana že dolgo nazaj rekla, da je dom tam, kjer je njena mama:

Moj dom je moja mami, / je Ana davno dejala. / Vlečemo se iz puščave v puščavo, / čakamo na mostu, / preizkusili smo morja, / kupujemo preproge. /.../ Tuji jeziki nam pokažejo korenine, / nihče v družini ne sanja v ednini, / turški čajnik nam odkrije nomadstvo, / glave počivajo na kitajskih blazinah, / v kovčku prenašamo petdeset kuharskih knjig ... (Krese 1989: 72)

Izkušnjo svetovljanstva in potrebo po stalnih potovanjih in premikanju predstavljajo številne podobe, posejane tudi v drugih pesniških zbirkah; zastopajo jih, kot ugotavlja Megi Rožič, motivi ciganov, postaj

(po katerih je poimenovana pesniška zbirka iz leta 1992), torb (osrednji motiv v pesniški zbirki *Yorkshire torba* iz leta 2003) itd., tema potovanja pa osrednjo vlogo zavzema v dvojezični zbirki *Nenadoma se je stemnilo / Plötzlich war es dunkel* (2011), kjer literarne utrinke s potovanj dopolnjujejo reportažne fotografije Marušine sestre Mete Krese.

Kot pomembna protiutež motivom, ki predstavljajo gibanje, se predvsem v poznejših pesniških zbirkah pojavlja motiv mesta – občasno nastopa kot element, ki avtorico odbija s svojo statiko; v njem ni več dobrodošla oziroma se v njem ne počuti več kot doma: »Ne pridem več v mesto, / ker jih spominjam na stoletno nesrečo. // Ne pridem v mesto, / ker se spotikajo v mojo nesrečo. // Stvar je preprosta. / Ne hodim več v mesto« (Krese 2001: 37). Drugod se »mesto« pojavlja kot prostor razočaranja nad svetom, ki ni več takšen, kakršnega se avtorica spominja. Med drugim zapiše: »Sonce v tem mestu spravlja v bes, / ker se je igralo, ker je dejalo, ker je lagalo, / da greje« (Krese 2001: 9). Življenje v mestu pa je postalo dolgočasno: »Postalo je dolgočasno. / Življenje v zaprtem mestu. / Življenje v herojskem mestu. / Življenje v mestu, ki ga, / ne vem, zakaj, / že dolgo, dolgo več ni« (Krese 2001: 4). Konflikt z ljudmi, ki se spotikajo ob njeno nesrečo, se še stopnjuje z občutkom izločenosti in nerazumljenosti, ki ju izraža v eni od zadnjih pesmi v zbirki *Postaje* (1992): »Odstavili so me z odra, / ker se mi je nekje zataknilo, / ker se mi je nekje zalomilo /.../ ker sem jim rekla, / da me vse to boli in ubija, / ker sem ob špagetih pisala pesmi, / ker jih nisem jemala resno, / ker mi je življenje predragoceno, / da bi ga zavila v zlate laži« (Krese 1992: 66). V isti pesniški zbirki avtorica sopostavlja pitje kave na berlinskem vrtu (kjer je med pisanjem pesniške zbirke *Postaje* tudi živel) in opazovanje domovine s temu primerne distance. Razgled od tam ni nič kaj lep:

... gledam okna velika, / kjer se režijo Slovenci, / gledam alpsko kulturo, / kjer se Marija Terezija še sama spotakne, / gledam besede, ki se jih spreobrača, / gledam moške, ki ukazujejo ženskim trebuhom, / gledam veselje nad bolečino, / gledam ruševine svoje mladosti /.../ gledam pojoče otroke, / ki nabirajo planike, / gledam gradove, ki nikoli ne bodo naši. (Krese 1992: 65)

Migrantska izkušnja Maruše Krese je torej precej drugačna od motivike, ki jo srečujemo pri nekaterih drugih slovenskih pesnicah v zdomstvu. Medtem ko naj bi zlasti pesmi Milene Šoukal, Pavle Gruden in Milene Merlak Detela govorile o hrepenenju po domovini in o strahu, da je ta za vedno izgubljena (Avsenik Nabergoj 2005), je opus Maruše Krese prepreden s hrepenenjem po potovanjih, »s hrepenenjem po vetru v laseh, ne vedoč, kam te bo pot zanesla, in kaj si od te poti lahko obetaš, če sploh kaj« (Rožič 2014: 60). In čeprav Maruša Kresa iz svoje domovine ni popolnoma izkoreninjena oziroma se zdi njena vrnitev še vedno mogoča, lahko iz njenih del razberemo nekaj drugega: njena domovina se je polagoma spremenila v tujino.

ŽENSKES O NACIONALIZMU

Kontekst migrantske izkušnje Maruše Krese je treba osvetliti še z drugega vidika: avtorico skušam umestiti v širši kulturni okvir z ozirom na prijateljske stike,¹ ki jih je vzdrževala s pisatelji in z intelektualci iz nekdanje skupne države. Z njimi jo družita odnos do vojne v Jugoslaviji ter razočaranje nad stanjem v domovini, posledično pa tudi tematizacija slednjega. Zaradi svojih kritičnih stališč in nasprotovanja nacionalistični politiki so nekateri med njimi svoje domov(in)e resnično zapustili, drugi pa so postali nekakšne notranje razseljene osebe oziroma tujci v lastni domovini. Iz korespondence, ki jo podrobneje predstavljam v naslednjih odstavkih, je tako razvidno, da ima Maruša Kresa med drugim stike z Rado Iveković ter da je osamosvajanje Slovenije po televiziji v berlinskem stanovanju spremljala skupaj z

1 Da zadnje čase vse bolj upošteva »odnos z drugim kot konstitutiven za jaz,« priznava tudi Luisa Passerini (2008: 219).

Vesno Kesić. Obe hrvaški intelektualki sta državo zapustili ob izbruhu afere, ki jo je sprožila objava članka Hrvaške feministke posiljujejo Hrvaško. V članku omenjene avtorice (poleg zgoraj omenjenih še Jelena Lovrić, Dubravka Ugrešić ter Slavenka Drakulić) so namreč medvojna posilstva postavljale v kontekst nasilja moških nad ženskami in jih niso obravnavale kot dokaz prevlade ene nacije nad drugo. V članku je bilo posebej izpostavljeno, da so nekatere avtorice v intimnih razmerjih s srbskimi državljani, kar je še dodatno podkrepilo napade nanje. Večina od petorke se je zato odločila Hrvaško zapustiti: Rada Iveković je emigrirala v Pariz, Slavenka Drakulić na Švedsko, Dubravka Ugrešić na Nizozemsko.

Zaradi svojih političnih stališč domovine niso zapustile le zgoraj omenjene pisateljice oz. intelektualke. O tem se lahko prepričamo še v neki drugi, bolj znani medvojni pisateljski korespondenci, in sicer v *Knjigi pisem*, ki sta si jih med letoma 1992 in 1995 izmenjevala Mirko Kovač in Filip David. Kovač je zaradi političnih pritiskov iz Srbije emigriral v Rovinj (njegova žena je bila Hrvatica), David pa se je v Srbiji spraševal, ali naj, glede na to, da so podobno storili številni njegovi pisateljski kolegi (npr. Dubravka Ugrešić, Rada Iveković, Ivan Lovrenović, Dževad Karahasan itd.), tudi sam zapusti državo. David je ostal v Srbiji, toda svoj odnos do domovine, ki to očitno ni bila več, je jasno opredelil v eseju *Biti izdajalec*;² ta je priložen njuni pisateljski korespondenci. Dopisovanje med Marušo Krese, hrvaško filozofinjo Rado Iveković, srbsko pesnico Radmilo Lazić in dramatičarko Biljano Jovanović je od začetka junija 1991 do konca novembra 1992 potekalo s pomočjo faksiranih sporočil, ki so si jih avtorice pošiljale preko Ljubljane, Berlina, Beograda, Pariza itd. Knjiga je bila leta 1993 v Nemčiji objavljena z naslovom *Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus*, po omenjenem tekstu pa so v nemščini posneli tudi radijsko igro.³ Leto pozneje so pisma v Beogradu izšla z naslovom *Vjetar ide na jug i obrće se na sever*.⁴ V srbski izdaji so pisma izšla v izvirniku, zato se pri pisanju sklicujem nanjo. Določeni odlomki omenjene korespondence so v fragmentih izšli v zbirki kratke proze Maruše Krese *Vse moje vojne*. Z vso grozo, ki jo je občutila ob začetku vojne za Slovenijo in Hrvaško, nas Maruša Krese sooči že v prvem pismu, ki ga je naslovila na Biljano Jovanović.

Pri nas je krasno. Končno smo Slovenci prišli na prvo mesto na nemškem televizijskem dnevniku, Hrvati tudi. Jakob joka, ker neprestano obračamo gumbe na televiziji in iščemo novosti iz Jugoslavije, on pa ne more gledati risanke. David je bled in pravi: »Mama, Ljubljano bodo bombardirali«, Vesna [Kesić] je zelena in pravi: »Maruša, to bo sama kri ...« Vsi to vemo, ampak vseeno norimo dalje ... Kaj res ni nikogar, ki bi to zaustavil, kaj res ni nikogar, ki bi dejal: »Hej, ljudje, pamet v roke!« Ali so že vse pregnali? (Krese 1994: 20)

Ob spremljanju televizijskih poročil o osamosvajanju Slovenije se Maruša Krese nenehno sprašuje, kaj naj stori s svojima besom in strahom, ob soočanju s stališči nekaterih svojih prijateljev iz Slovenije (s katerimi vse redkeje najde skupen jezik) pa se v njej čedalje glasneje oglašajo osamljenost. Še bolj jo prizadene sesuvanje sveta, kakršnega je dotlej poznala, vsi ti vtisi pa se mešajo z nostalgijo po mladosti. Njen nemir pogosto povzroča nespečnost in celo občutje krivde, ker je odpotovala v Nemčijo.

Ponoči več ne spim. Pred očmi se mi odvija celo življenje. Včasih razmišljam, da je to zato, ker sem odšla v Nemčijo. Takoj nato mi je umrl oče. [...] Ampak vsakič, ko sem hotela nazaj, so mi prijatelji, ki zdaj vodijo celo zadevo, odsvetovali. Počakaj malo, saj bo bolje. Ali je to tisto bolje? Verjetno je to tisto, kar so čakali. Jaz ne. Jaz sem optala z ožino slovenskega prostora, ki se je začel v začetku osemdesetih še bolj grozljivo ožiti [...] in oni so govorili o trenutku, ko bo napočila njihova ura oblasti, vseeno, kakšna bo cena tega početja. (Krese 1994: 27)

2 V njem beremo: »To, kar sejete sedaj, ni seme upanja in obnove, temveč seme dolgotrajnega trpljenja in velike nesreče. Takšno državo težko kdo imenuje za domovino. [...] Edino, kar nam preostane, je, da postanemo »izdajalci«. Izdajalci, ki kliče vojno in lakoto« (David, Kovač 1998: 73).

3 Radijska igra *Der Wind weht gegen Mittag und kommt herum zum Mitternacht* je bila leta 1993 izbrana za najboljšo radiodramo v nemško govorečem prostoru.

4 Veter piha proti jugu in se obrača proti severu; odlomek iz knjige *Pridigarja 1,6*, Stara Zaveza.

Uteho je našla ob delu s svojim prevajalcem, koroškim Slovencem Fabjanom Hafnerjem, v katerem je našla sogovornika. Po eni strani ji je bilo v oporo druženje s prevajalko Marianne Frisch, po drugi strani pa je njuno sodelovanje (oz. misel, da se z njo kot »tujko« bolje razume kot pa s »svojimi« Slovenci) v njej sprožalo še večji odpor do slovenstva in nekaterih prijateljev. Pogrešala je tudi srečanja v živo s svojimi dopisovalkami, s katerimi so se v času trajanja korespondence navadno uspele srečati le za kratek čas. Med bivanjem v Nemčiji se je Maruša Krese v slovenskih medijih pogosto javljala z novinarskimi prispevki, vendar se je čedalje težje poistovetila s pogledom, kakršnega so ji vsiljevala pričakovanja drugih. V začetku julija 1991 so nadrejeni od nje pričakovali, da bo napisala prispevek o tem, kako v Nemčiji pišejo o »težki vojni« na Slovenskem« (Krese 1994: 35). Ugotavljala je, da je nemški tisk slovensko osamosvojitve spremljal z evforijo in se navduševal nad malim narodom, ki se je uprl tankovskemu boljševizmu; to je v njej še krepilo občutje odtujenosti. Kmalu nato je nemški dnevnik *Die Zeit* Maruši Krese ponudil, da napiše prispevek o Sloveniji ali slovenski literaturi. Na začetku je z odločitvijo za pisanje odlašala: bala naj bi se lastnega besa. Zadržkov pa se je kmalu otesla in je svoje dopisovalke seznanila z odločitvijo, da bo, kljub zavedanju o morebitnih posledicah svojih besed, pisala o svojih realnih občutkih.

Tako imam nekaj časa, preden se spet odpeljemo, in sem se odločila, da le nekaj napišem o Sloveniji, pravzaprav o svoji domovini, o tisti svoji Jugoslaviji, katero vsi tako nemarno enačijo s komunizmom. Naveličana sem teh dolgočasnih črno-belih zgodb, tega zapadnega poenostavljanja slik izza »železne zaves«, teh tekmovanj, kdo na Balkanu je boljši in kdo slabši. Torej, začela sem pisati, v besu, v žalosti. V Sloveniji nimam potem ničesar več iskati (najbrž). [...] Ne razumem in nikoli ne bom razumela, kako svet naseda tej poceni slovenski in hrvaški propagandi, prav kot nisem pred leti razumela nasedanja Miloševićevi propagandi. Ne verjamem tej božji naivnosti. Najbrž so se tako odločili, in mi kot pravi cepci izpolnjujemo ukaze. (Krese 1994: 53)

Esej *Abschied von Slowenien* je v časopisu *Die Zeit* izšel 6. septembra 1991. V Srbiji je prispevek v reviji *Književne novine* izšel z naslovom *Slovenijo, kuda ideš?*, novembra 1991 pa v *Novi reviji*, naslovljen kot *Slovo od Slovenije*.

V ISKANJU NOVEGA KRALJA

Avtorice so že z izbiro naslova v nemščini (tj. ženske o nacionalizmu) pokazale, da gre za dopisovanje, katerega rdeča nit naj bi bilo njihovo doživljanje nacionalizma ob razpadu Jugoslavije. Da ne gre za intimno dopisovanje, ki ne bi bilo namenjeno objavi, dokazujejo tudi s stilom pisanja: bolj gre za beleženje svojih vtisov (bodisi čustvenih, stvarnih bodisi teoretskih razmislekov o imaginariju vojne) in obveščanje o aktualnem dogajanju v njihovi bližini. Dokumentarno funkcijo besedila še povečuje abecedni seznam v pismih omenjenih imen, ki je bil korespondenci dodan kot priloga. V korespondenco *Vjetar ide na jug i obrće se na sjever* so avtorice vključile tudi nekatere peticije in izjave drugih vidnih intelektualcev ali umetnikov (npr. odprto pismo igralko Mire Furlan, ki je zaradi svojih protivojnih stališč po medijskem linču v hrvaških medijih emigrirala v New York). Tako je bil v korespondenci objavljen tudi zgoraj omenjeni esej Maruše Krese.

Svoje razmišljanje je Maruša Krese začela s sceno na nemškem uradu za tujce. Ker so ji ukradli jugoslovanski potni list, je ob štirih jutraj sredi Berlina, kjer je takrat živela, čakala na novo dovoljenje za bivanje. Z grenkobo je pripomnila, da bi se morala odločiti za nemški potni list. Misel se je seveda nanašala na razočaranje ob razpadu nekdanje skupne države in začetku samostojne poti Slovenije, zaradi česar je izgubljala trdna tla pod nogami, oziroma, kot se je sama izrazila, svoje korenine: »Kje sem doma? Tu v Berlinu, kjer ne poznam skoraj nikogar, ali tam spodaj, v državi, ki je ni več, kot me poučijo moji slovenski rojaki? V svoji torbici nosim popolnoma nov potni list neke države, ki je izginila. Tudi tako lahko postaneš emigrant« (Krese 1991: XI).

Svoje razmišljanje je nadaljevala z ugotovitvijo, kako hitro so ljudje, predvsem umetniki (v njenem eseju so na udaru zlasti pesniki in pisatelji) v odnosu do Jugoslavije »zamenjali ploščo«: kako hitro so sprejeli naziranje, da je bila nekdanja skupna država »temnica narodov«, da si je marsikdo zgradil kariero na nagradah, ki jih je prejel v Beogradu in v drugih jugoslovanskih republikah, ter da so njihovi rojaki, s katerimi so še pred kratkim živeli v isti državi, naenkrat postali »tisti tam spodaj«, medtem ko naj bi Slovenci kar naenkrat postali »Evropejci«. Kot sem že omenila, je bila Maruša Krese zlasti ogorčena nad literati, ki so začeli govoriti o temačnosti komunističnega režima in komunističnem terorju, čeprav so v omenjenem obdobju po njenem mnenju pogosto prosperirali; lahko so izdajali knjige, dobivali dobre honorarje ter se zaposlovali v različnih založbah, zmotili pa sta jo zlasti njihova šovinistična retorika in samozaverovanost:

Le kaj počnete, sem rekla nekemu pesniku, borcu za veliko slovenstvo, med sprehodom po parku, kjer je Rilke napisal svoje devinske elegije. »Veš, mi Slovenci ne bomo zdravi, dokler ne bomo imeli lastnega slovenskega kralja.« [...] Takrat v Devinu sem mislila, da tega ne morem jemati resno. [...] Nekaj mesecev kasneje sem ugotovila, da je treba te ljudi jemati grozno resno. Ti ljudje so govorili v imenu ljudstva. Temu ljudstvu ne morem pripadati. (Krese 1991: XI–XII)

Maruša Krese je opozorila tudi na to, da si morajo ženske v novo nastali državi izboriti marsikatero pravico, ki so jo v socialističnih letih že imele, ter da je osamosvojitve pripadla moškim (sama pravi, da je Slovenija postala država »hudobnih palčkov«). V parlamentu nove države po njenem mnenju sedi manj žensk kot kdaj prej v SFRJ, iskanje kralja, ki bi bil primeren za slovenski narod, pa je pripadlo v prvi vrsti moškim. »Upam, da bodo našli vsaj enega lepega,« je z dobršno mero ironije zapisala v sklepu svojega eseja (1991: XIV). Pesnica Radmila Lazić je omenjeni prispevek prebrala v *Književnih novinah*. V pismu je Maruši Krese priznala, da čuti podobno in da razume njeno frustracijo in občutek, da je izgubila domovino. Zapisala je tudi, da so v Srbiji njen esej sprejeli z odobravanjem, vendar je iz njenih besed razbrati tudi precejšnjo sprjaznjenost z usodo:

Tako to gre: etnos, etnos, korenine, korenine ... toda s koreninami ostajaš v zemlji, takoj ko se vzpneš ven iz nje in poženeš liste, bi te želeli obrati ali še bolje: posekati. [...] Izgubljam prijatelje, to je res, vendar ne pravih in ne nujno »z druge strani« in ne »tam«, temveč prav: tukaj, med »svojimi«. Ne razumemo se, govorimo v različnih jezikih, govorimo, govorimo ... Potem pa nehamo govoriti, saj je tako manj boleče. Z mnogimi je tako ... (Krese 1994: 90–91)

Na pismo Maruše Krese se je odzvala tudi Rada Iveković, ki je iz političnih razlogov emigrirala v Pariz. Z grenkim priokusom je opisala, kako so jo »dežurni Hrvati« napadali zaradi članka, ki ga je pred kratkim objavila tudi sama, in dodala, da se nihče od njenih kolegov ni uprl lovu na čarovnice, kot so napad na hrvaške intelektualke, v katerem se je znašla Rada Iveković (pa tudi Vesna Kesić), poimenovali mediji. Dodala je, da so pri iskanju dežurnih krivcev ženske najbolj prikladne žrtve, zaznala pa je tudi ponoven pohod antiintelektualizma. Tudi po objavi omenjenega članka si Maruša Krese s slovenskimi pisatelji ni bila nič bližje. Njihovo ponovno srečanje na knjižnem sejmu v Frankfurtu jo je popolnoma razočaralo:

Vrnila sem se namreč po treh dneh knjižnega sejma po Frankfurtu in se počutim, kot da mi je bila duša posiljena. [...] V treh dneh Frankfurta sem se postarala in še bolj postala sama. Tudi prav. Tri dni sem, hočeš nočeš, opazovala moje pisatelje, vajine pisatelje [pismo je naslovljeno na Radmilo Lazić in Biljano Jovanović, op. Z. P.], Radine pisatelje, kako tekajo gori doli po »evropskem prizorišču«, kot mali propagandistični hlapci in mi grozijo, da nisem za pravo stvar. Meni grozijo, vam grozijo, nam vsem grozijo. Prava stvar?! Prava stvar?! [...] Kdo so ti ljudje. Kdo jim daje pravico zapirati drugim usta. Prava stvar, naša stvar, njihova stvar. [...] To pač ni moja stvar. (Krese 1994: 72–73)

Dvajset let po izidu omenjenega eseja, ko je bila za pisateljico že marsikatera odmevna objava (za kratko prozo *Vsi moji božiči* (2008) je prejela nagrado fabula, lotevala pa se je tudi že pisanja romana *Da me je strah?* (2013)), je o odločitvi za pisanje eseja ter o njegovih posledicah spregovorila tudi v intervjuju za revijo *Sodobnost*.

Na prvi dan vojne v Sloveniji so me poklicali iz redakcije *Die Zeita* in me prosili, da bi napisala članek o slovenski literaturi. O tem nisem hotela pisati, v tistem trenutku res ne bi mogla. Na njihovo vztrajanje, da vendarle želijo »nekaj« o Sloveniji, sem jim ponudila, da napišem svoje osebno razmišljanje o nastali situaciji v Jugoslaviji, vprašanje pa je seveda, če bo politično korektno. Dogovorili smo se za prispevek, izhodišče pa je bila moja prigoda, saj so mi v tistem času ravno ukradli potni list. [...] Na nekem sprehodu po prelepem vrtu devinskega gradu z Nikom Grafenauerjem mi je ta na pol za šalo, na pol zares razložil, da Slovenci ne bomo zdravi, dokler ne bomo imeli svojega kralja. Lahko sem samo pripomnila, da upam, da bo ta kralj lep. To je bilo še pred razpadom Jugoslavije. A ko si zdaj ogledujem nekatere kandidate za predsednike vlade, ki se pojavljajo s svojimi družinami, imam občutek, da je na pohodu kraljevska dinastija. [...] Ampak drugače sem v tekstu opozorila na preprosto dejstvo, kako v iskanju krivde za nastalo situacijo ogromno krivde zvrčamo na »brate z juga«, sebe pa ne vzamemo pod drobnogled. Stvar najbrž ne more biti popolnoma črno-bela. No, po objavi članka me Slovenci niso več vabili, zato pa sem dobila kar nekaj groženj in čudnih telefonskih klicev, da smo nazadnje morali zamenjati telefonsko številko. Otroci so bili precej zbegani. Toliko o svobodi pisane besede. Takrat je bilo težko. Če si bil kritičen do »svojih«, je to takoj pomenilo, da si prosrbski ali Jugonostalgicar ali sam bog ve kaj. (Krese 2011: 1556–1557)

V začetku maja 1992 je korespondenca med štirimi akterkami še vedno potekala, začetna bes in razočaranost v njihovem pisanju pa sta počasi zamenjevali utrujenost in resignacija. Popolnoma jih je potrl tudi začetek vojne v Bosni, saj je ta pomenil poraz njihovih pozivov za mir. Maruša Krese se je v tem času ukvarjala še s hudo osebno preizkušnjo: s težko boleznijo sina Davida.

VREDNOST ENEGA ŽIVLJENJA

Čeprav se je ton dopisovanja z bombardiranjem Sarajeva precej spremenil in je začetno željo po spremembah zamenjal občutek nemoči, so pisma Maruše Krese postala resnično dramatična, ko se je krizi v svetu pridružila še osebna kriza: sinu Davidu so začele odpovedovati ledvice. Ker je to pomenilo začetek zahtevnega zdravljenja, se je odločila, da mu bo poskušala rešiti življenje z darovanjem ledvice:

Solze so mi tekle dva dni skupaj in zdravniško osebje je mislilo, da sem tako občutljivo bitje ... [...] Kako naj jim razložim, da mi je v trenutku, ko padajo bombe ali karkoli že na Sarajevo, ko se ne znam iti Slovenke in to pomeni, ah, jebi ga, karkoli že pomeni za življenje, ko me brijejo med nogami, ko poskušam tu v Berlinu [...] s svojo ledvico Davidu, ki bo jutri, osmega maja, na dan zmage ali kapitulacije, s katerekoli strani pogledamo, rešiti življenje ... To so trenutki, ko mi je tujina preveč, ampak kaj, ko je v tem trenutku domovina postala tujina in je vsaka tujina bolj domovina ... (Krese 1994: 148–149)

Po neuspeli operaciji, ko se je izkazalo, da je Davidovo telo materino ledvico zavrnilo, je do konca maja sledila veriga operacij. Ko se je sinovo stanje končno stabiliziralo, se je uspela za silo umiriti tudi sama, pri tem pa so ji bili v veliko pomoč prijatelji, ki so ji od blizu in daleč izražali svojo podporo. Z njihovom gesto se je tudi sama zavedla, da obstajajo vezi, ki še vedno zmorejo presegati novo nastale meje:

Sedim na balkonu berlinske bolnišnice. Prižigam cigareto za cigareto in sem na smrt utrujena. Otrok je ostal pri življenju. Gledam zelenje Berlina in sem hvaležna vsem, ki so v mislih na naju v teh dneh. Ob bolniški postelji mi ležijo faksi, ki so mi jih prinesli od doma. Iz Beograda, Rijeke, pozdravi iz Ljubljane, iz Sarajeva, iz Pariza ... iz Kopr ... V teh dneh mi je postalo jasno, da je Berlin trenutno moj dom in da sem si domovino, ki mi je bila pred letom

dni vzeta, v zameno so mi dali državo, enostavno spet vzela nazaj. Teh lepih misli od prijateljev iz bivše, ali kako se že temu reče, Jugoslavije, mi ne more pravzaprav nihče vzeti. (Krese 1994: 169)

Sredi novembra 1992 se je korespondenca končala, prej pa smo še izvedeli, da Maruša Krese ob vsej ozaveščenosti ob poročanjih o spopadih v Sarajevu ni mogla stati križem rok: čeprav je v sebi čutila, da potrebuje več zraka zase, ni odrekla solidarnosti sarajevskim beguncem in jim je nekaj časa nudila svoje stanovanje. Ko je vmes izšla njena pesniška zbirka *Postaje*, je ugotavljala, da se izida sploh ne more veseliti. Sodelovanje avtoric se je nadaljevalo prek drugih aktivističnih akcij (npr. projekta LUR – Leteče učilnice – delavnice).

KRITIČNI ODZIVI

Glede na to, da je Maruša Krese v svojih razmišljanjih kritično ost pogosto upirala v slovenske pisatelje, ne preseneča, da je o izidu obravnavane korespondence pri nemški založbi Suhrkamp spregovoril – slovenski pisatelj. V *Delu* se je s prispevkom oglasil Lev Detela, predstavnik literatov v emigraciji. Svoj članek je naslovil *Slovenka v Berlinu o vojni za Slovenijo* (in še čem). Avtor je uvodoma poudaril, po katerih literarnih delih je slovensko občinstvo dotlej poznalo Marušo Krese: to sta bili »dve povedni, žensko emancipatorni pesniški zbirki« (Detela 1993: 7), in sicer pesniška zbirka *Danes* (1989), že omenjene *Postaje* (1992a), istega leta pa je ugledna založba Suhrkamp izdala še zbirko *Gestern, Heute, Morgen* (1992b). Kljub temu da je Detela osnovni namen korespondence označil in razumel kot pozitiven, je vendarle poudaril bes in razočaranje vpletenih avtoric (zlasti pa seveda Maruše Krese), s čimer je namignil, da osamosvojitve ne presojajo racionalno in trezno:

Maruša Krese je [...] zelo zelo žalostna, ker je razpadla velika Jugoslavija. Navrh pa je tudi hudo jezna na Slovence. Ker so se odločili za samostojnost, ker so se usodili zapustiti lepo skupno domovino Jugoslavijo. Nič kaj dosti ne vpraša za vzroke tega razpada, ker je pač čustveno prizadeta, razburjena, jezna. Zato ni čudno, da ji je slovenski nacionalizem skupaj s tistim bojem za samostojnost obležal v želodcu. (Detela 1993: 7)

Kot sem že pokazala z nekaterimi odlomki, avtorice pogosto niso skrivale svojega čustvenega stanja, vendar to še ne pomeni, da so brez ugovorov nasprotovale razpadu Jugoslavije. Podobne misli je v enem prvih pisem zelo jasno zapisala Rada Iveković:

Vem, da je nesmiselno sedeti v Parizu in trpeti zaradi razpada Jugoslavije, namesto da bi »uživala« na licu mesta. Prav vseeno mi je, da država razpade, da gremo narazen [...] Toda bojim se nasilja, že dve leti opazujem, kako ta pošast raste in napreduje, kako je vse bolj krvoločna, kako vsak hoče obračunati s svojim sosedom, kako je sovraštvo nezaustavljivo ... (Krese 1994: 15)

Res je, da so pisma Maruše Krese v korespondenci najbolj osebna, prispevki Rade Iveković pa so marsikdaj mnogo bolj teoretični, vendar Detela svoj prispevek malodane utemelji na njeni domnevni čustveni neuravnovešenosti:

Seveda ni vse, kar se dogaja zdaj v Sloveniji, čisto zlato, vendar pa sentimentalna romantika o zlatih šestdesetih letih, ko je Maruša Krese pri Tromostovju še trgala liste iz Marxove knjige in iz teh narejene papirnate ladjice spuščala po Ljubljani, nič ne pomaga pri današnjem tarnanju! Zakaj se iz tistega otročjega upornišstva ni, ko je bil čas, rodilo kaj zaresnega, kar bi preprečilo sedanje pobijanje na Balkanu! (Detela 1993: 7)

Zameril ji je tudi zgledovanje po Handkeju, ki je ob osamosvojitvi Slovenije razburkal javnost z esejem *Sanjačevo slovo od devete dežele*, svoj prispevek pa končal z obžalovanjem, da založba Suhrkamp

ni izdala še kakšne knjige, ki bi bolj objektivno predstavila slovensko osamosvajanje. Dodaja, da publikacija »podpira tiste predvsem levo usmerjene kroge v Nemčiji in svetu, ki so že od nekdaj prepričani, da je bila osamosvojitev Slovenije [...] napaka, ki bi jo bilo v primernem trenutku potrebno revidirati« (Detela 1993: 7). Ne glede na to, da je marsikatera misel Maruše Krese v tej knjigi netaktna, je korespondenca pomemben vir za preučevalce njenega življenja in opusa ter novejše zgodovine nasploh. Ponuja namreč vpogled v delovanje in razmišljanje ljudi, katerih mnenje se ob nastanku novih nacionalnih držav ni skladalo z mnenjem večine: seznaneni nas s povezavami med intelektualci, aktivisti in umetniki, ki so ob vojni na Balkanu zavzeli pacifistično držo, in tako omogoča pogled na osamosvojitev, ki bi jo zgodovinarji najbrž imenovali »pogled premaganih« (Wachtel 2005: 23).

Detela je tudi avtor nekaterih obsežnejših odlomkov v monografiji *Slovenska izseljenska književnost* iz leta 1999. Velja za ključnega predstavnika dunajskega literarnega kroga emigrantskih piscev. Marušo Krese v omenjenem pregledu uvršča med »v matično življenje integrirane slovenske besedne ustvarjalce v evropskem prostoru« (Detela 1999: 256). V zvezi z njeno pesniško zbirko *Gestern, Heute, Morgen*, kjer naj bi avtorica zapisovala »kritične utrinke«⁵ ob razpadu Jugoslavije, zapiše, da je »delo dokument življenjske krize in frustracij« (prav tam: 257). Hkrati pa dodaja: »Avtorica namiguje na internacionalizem, ki da je v Sloveniji propadel in prepustil prostor zapoznelemu šovinizmu do drugih narodov, predvsem do Srbov. Do teh je avtorica tudi ob grozotah v Bosni dokaj nekritična« (prav tam). Maruša Krese je v intervjuju, ki sem ga v članku že citirala, okoliščine izida omenjene pesniške zbirke drugače ocenila: »Nehote se je zbirko povežalo s tem dogajanjem [z vojno v Jugoslaviji ter z objavo članka v reviji *Die Zeit*, op. Z. P.] in prebirali so jo kot vojno poezijo. Pravzaprav se pesmi lahko prebirajo tudi iz tega zornega kota, čeprav so bile napisane že kakih deset let prej« (Krese 2011: 1553).

Da se nekatere njene pesmi zaradi odprtosti prilagajajo različnim kontekstom, kaže primer pesmi *Razprodaja*, ki je bila prvotno objavljena v pesniški zbirki *Danes*, pozneje pa je bila uvrščena v zbirko *Gestern, Heute, Morgen*. Kot ponazoritev razočaranja nad sesuvanjem vrednot, kar je avtorica očitno zaznavala že nekoliko pred samim začetkom vojne v Jugoslaviji, pa jo je priložila tudi enemu od pisem v korespondenci: »Danes sem na razprodaji. / Vse je poceni. / Duša, telo in razpelo. / Solze in jeza. / V rdečem, modrem, zelenem. / Lahko oblečem še Luciferja. / Sivo in črno za cesarja, / rjavo rumeno za boga. / Danes se prav vse lahko dobi, / kri in posušeno srce ...« (Krese 1989: 69). Detela sestavek o Maruši Krese konča z omembo njene pisemske korespondence, naslednji odstavek pa začne z mislijo, da so v Nemčiji ustvarjali »tudi drugače usmerjeni avtorji« (1999: 257).

SKLEP

Izguba domovine oziroma občutek tujosti v lastni domovini je gotovo dober razlog za življenjsko frustracijo, brez katere ne bi bilo razmisleka o lastni identiteti in možnosti upovedovanja sveta iz perspektive tujca, pri mnogih avtorjih in avtoricah pa tudi ne potrebe po ustvarjalnosti. Poleg tega naj vloga književnosti ne bi bila pisati le o lepotah rodne grude, temveč predvsem odpirati nova vprašanja, tudi kadar ta za ušesa niso najbolj prijetna. Razmišljanja Maruše Krese o osamosvojitvi Slovenije so bila do sedaj obravnavana v kontekstu občutenja tujosti (Borovnik 2008), podrobnejše okoliščine izida obravnavane korespondence o nacionalizmu in eseja *Slovo od Slovenije* pa je avtorica pojasnila v intervjuju s Cvetko Bevc (2011). Glede na to, da obsežnejših študij o omenjenih tekstih še ni, se zdi, da je za soočanje z alternativnimi pogledi na pomembnejše zgodovinske dogodke pogosto potreben čas. Najnovejši literarnozgodovinski prispevki (gl. Žitnik Serafin 2011) Marušo Krese v kontekst slovenske izseljenske književnosti umeščajo brez ideoloških podtonov, priznavajo

5 Izraz »utrinki« oziroma »kritični utrinki« za pesmi, objavljene v pesniški zbirki *Gestern, Heute, Morgen*, je Detelov; uporabi ga tako v članku za Delo kot tudi v zapisu v monografiji o slovenski izseljenski literaturi. Osebo se mi zdi raba te oznake problematična, celo zavajajoča, saj gre za pesmi, ki so bile večinoma že prej objavljene v pesniški zbirki *Danes*, v nemškem prevodu pa ne nastopajo v kakorkoli okrajšani obliki.

pa pomen avtoričinega družbenega angažmaja. Maruša Krese je tako v omenjenem članku skupaj z nekaterimi drugimi slovenskimi avtorji, delujočimi v nemško govorečem prostoru, uvrščena med ustvarjalce, za katere je značilna »kvalitetna literarna dvojezičnost« (prav tam: 40), kar nas znova napotuje na misel iz naslova eseja Herte Müller, da je domovina bivanje v jeziku. Takšno pojmovanje je ključno za oblikovanje »medkulturne zavesti in večkulturne nacionalne identitete« (prav tam: 42) ter za kontekstualizacijo avtorjev, ki so v določeno kulturo bodisi priseljeni bodisi iz nje izseljeni, za svojo ustvarjalnost pa priznavajo pomen obeh okolij.

VIRI IN LITERATURA

- Avsenik Nabergoj, Irena (2005). Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini / Two Homelands* 21, 125–142.
- Borovnik, Silvija (2008). Podobe tujosti v prozi nekaterih sodobnih slovenskih prozaistk. *Simpozij Obdobja* 29, http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp29/04_Borovnik.pdf (7. 10. 2015).
- David, Filip, Kovač, Mirko (1998). *Knjiga pisama 1992.–1995*. Split: Feral Tribune.
- Detela, Lev (1993). Slovenka v Berlinu o vojni za Slovenijo (in še čem). *Delo* 35, 7.
- Detela, Lev (1999). Povojna slovenska zdomska književnost v Evropi. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik Serafin, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC; Rokus, 117–257.
- Hladnik Milharčič, Ervin (2013). Jaz sem kompliciran. *Knjiga mojih življenj* (avtor Aleksandar Hemon, prev. Irena Duša). Ljubljana: Modrijan, 161–167.
- Krese, Maruša (1989). *Danes*. Drava: Celovec.
- Krese, Maruša (1991). Slovo od Slovenije. *Nova Revija* 10, 115, XI–XIV.
- Krese, Maruša (1992a). *Postaje*. Celovec: Drava.
- Krese, Maruša (1992b). *Gestern, Heute, Morgen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Krese, Maruša, Iveković, Rada, Jovanović, Biljana, Lazić, Radmila (1993). *Briefe über Frauen und Nationalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Krese, Maruša, Iveković, Rada, Jovanović, Biljana, Lazić, Radmila (1994). *Vjetar ide na jug i obrće se na sjever*. Beograd: Radio B92.
- Krese, Maruša (2001). *Selbst das Testament ging verloren: Še testament se je izgubil*. Dunaj: Edition Korrespondenzen.
- Krese, Maruša (2009). *Vse moje vojne*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Krese, Maruša, Bevc, Cvetka (2011). Cvetka Bevc z Marušo Krese. *Sodobnost* 75, 1551–1563.
- Maalouf, Amin (2002). *U ime identiteta: Nasilje i potreba za pripadnošću*. Zagreb: Prometej.
- Müller, Herta (2009). *Heimat ist das was gesprochen wird*. Saarbrücken: GollensteinVerlag.
- Passerini, Luisa (2008). *Ustna zgodovina, spol in utopija: Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Rožič, Megi (2014). Transnacionalne in transkulturne prvine v literarnem opusu Maruše Krese. *Philoslovenica: Mednarodno znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistike in slavistike*. Maribor: Philoslovenica, 53–61.
- Šeleva, Elizabeta (2006). Domovina – rodna gruda – tujina. *Apokalipsa* 106, 109–115.
- Wachtel, Nathan (2005). *Pogled premaganih: Perijski domorodci ob španski osvojitvi: 1530–1570*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Žitnik Serafin, Janja, Glušič, Helga (ur.) (1999). *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija*. Ljubljana: Založba ZRC; Rokus.
- Žitnik Serafin, Janja (2011). Literarna zapuščina slovenskih izseljencev v drugih deželah Evrope. *Dve domovini / Two Homelands* 34: 35–45.

SUMMARY

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN COUNTRY AND HOMELAND ON MARUŠA KRESE'S MAP Zala PAVŠIČ

This article brings new aspects to understanding the writings of Slovenian author, journalist, activist and globetrotter Maruša Krese. First, the article discusses Krese's understanding of identity on the basis of various motifs found in her poetry. It shows that the author yearns for freedom to travel abroad and a nomadic lifestyle rather than yearning for her homeland, which is a typical motif in poems written by Slovenian emigrant women writers.

The fluid identity she presents in her works, independent of national and religious ties, connects Krese with other authors who found their identity "complicated" and spoke and wrote critically about the fall of Yugoslavia and the independence of Slovenia and Croatia. During these events, Maruša Krese was living in Berlin and working as a correspondent, and was exchanging letters on nationalism with Croatian philosopher Rada Iveković, Serbian poet Radmila Lazić and Serbian playwright Biljana Jovanović. Their letters were published as *Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus* by the distinguished German publishing house Suhrkamp. Krese also wrote an essay titled *Abschied von Slowenien*, which was published in the journal *Die Zeit* and discussed Slovenia's independence. Finally, the contribution discusses critical reviews of Krese's work written by the well-known Slovenian emigrant author Lev Detela.